

De kleuren achter zwart

Een onderzoek naar de
tegenstrijdige negatieve bijklank
van het begrip calvinistisch

Roosmarijn van Kessel

Gerrit Rietveld Academie

De kleuren achter zwart

*Een onderzoek naar de
tegenstrijdige negatieve bijklank
van het begrip calvinistisch*

BACHELORSCHRIJF
ROOSMARIJN VAN KESSEL
1019706

GERRIT RIETVELD ACADEMIE
MODE AFDELING

ONDER BEGELEIDING VAN MRS. MO VELD

In deze scriptie onderzoek ik het concept 'calvinisme'. Al jaren verwonder ik mij over een donkere, zwarte aanblik van een levenswijze die in de Nederlandse samenleving aanwezig is, maar door velen niet wordt opgemerkt. Vanuit verwondering startte ik dit onderzoek. Welke kleur is er te vinden achter de zwarte, sobere buitenkant?

Vanuit mijn eigen perspectief zie ik de wereld op mijn eigen, individuele manier. In mijn spiegel zie ik details in mijn gezicht die niemand zullen opvallen. Mijn linkeroog wordt kleiner, naarmate ik moeër word. Het minuscule littekentje bij mijn wenkbrauw. Maar wie alleen op details let, mist steevast details. Anderen zien mijn gezicht, mijn voorkomen op hun eigen manier; in het geheel en in meerdere toestanden en fases van een dag. Ik besef wanneer ik mijzelf in een spiegel zie dat ik geen idee heb wat anderen zien wanneer ze naar mij kijken.

Daarmee ontstaat een discrepantie tussen het beeld dat we van onszelf hebben en het beeld wat anderen van ons maken. We hebben een vage notie van hoe we er zelf uit zien, gebaseerd op het eendimensionale spiegelbeeld. Daarnaast koesteren we een theorie over hoe we overkomen. Nooit zullen we weten hoe ver we ernaast zitten of dat we gelijk hebben.

Mijn eigen beeld, hetgeen wat ik presenteer, is mede gebaseerd op mijn spiegelbeeld. Want dat is het enige plaatje wat ik van mijzelf heb.

Wat roep ik met dit beeld op? Wat roep ik op volgens anderen en hoe spiegelen zij dat weer naar hun eigen spiegelbeeld? Is dit overeenkomstig of tegenstrijdig?

En dan de vraag: 'Welk verhaal zit er achter het tweedimensionale beeld wat ik en anderen zien?' Wat levert een derde dimensie, in de vorm van een gesprek of creatieve uiting op? Blijkt vanuit deze derde dimensie het onverwachte, het onvermoede een schijnbare overeenkomst of een schijnbare tegenstrijdigheid? Iets wat niet wordt verwacht, maar wel aanwezig is.

Daarmee telkens opnieuw de verwondering en onverwachtheden die blijven inspireren om telkens weer op zoek te gaan naar het volgende verhaal, het volgende antwoord op de vragen die mensen zichzelf en elkaar stellen: Het blijven zoeken naar de kleuren achter het zwart.

Abstrakt

Wanneer men afgaat op ‘de publieke opinie’ omtrent het begrip calvinistisch in Nederland zal men er achter komen dat dit begrip een eenzijdig, negatief karakter heeft. Gert Schutte, van 1981 tot 1998 lijsttrekker van de GPV (Gereformeerd Politiek Verbond), schrijft in zijn publicatie “Nederland: een calvinistische natie?” voor de Universiteit van Utrecht: ‘Wanneer we de Vox Populi geloven, dan is Nederland een door en door calvinistische natie. Want de Nederlanders zijn naar ieder weet sobere, rechtlijnige lieden, principieel in alle variëteiten van behoudzucht, bekrompenheid en betweterigheid, en als het even meezit harkerig, fantasieloos, schoolmeesterachtig en zedeprekerig. Fuijnummers noch foezelaars ⁶⁹⁰.’ Calvinistisch is een synoniem voor sober en (klein)burgerlijk.

Calvinisme is een begrip dat in de Nederlandse volksmond getransformeerd is tot een begrip vol minachting. Wanneer men calvinistisch als bijvoeglijk naamwoord gebruikt zal de bijbehorende zin zelden een positieve klank meedragen.

En dan is het verwonderlijk dat na het lezen van verschillende artikelen over de persoon van Johannes Calvijn, de vraag reist of Calvijn in de huidige samenleving zelf wel calvinist zou zijn geweest/geworden. In het promotieonderzoek Tracing Circles van Ernst van den Hemel, literatuur- en religie wetenschapper aan de Universiteit van Amsterdam, boeit het mij dat de naamgever van het calvinisme in de huidige samenleving wordt beschouwd als fundamentalist. .

Volgens van den Hemel is juist een van de belangrijkste aspecten van fundamentalisme - het strikte vasthouden aan bepaalde grondbeginselen - niet terug te vinden in Calvijns grootste werk: de Institutie. Van den Hemel vindt de tekst van Calvijn op belangrijke momenten dynamisch ²⁷³.

Een voorbeeld van die dynamiek in Calvijns werk is zijn uiteenzetting over het bestaan van de aangeboren kennis van God. De reformator Calvijn voert eerst de veel aangehangen stelling, dat aangeboren kennis van God bestaat, om deze vervolgens weer onderuit te halen. Een ander voorbeeld vindt men in het eerste hoofdstuk van de Institutie. Van den Hemel: 'Calvijn stelt zichzelf hier de vraag of men moet beginnen bij God, wiens glorie elke menselijke poging om haar te definiëren ontstijgt, of bij de mens, wiens zondige natuur ervoor zorgt dat elk beeld van God dat de mens kan formuleren gewantrouwd dient te worden. Typisch genoeg laat Calvijn deze vraag open, en stelt hij dat, puur om praktische redenen, begonnen zal worden met de kennis van God ²⁷⁹.

Van den Hemel verbaasde zich over het Frans waarin Calvijn zijn Institutie schreef. Kleurrijke en fantasierijke woorden. Hij besloot te onderzoeken hoe de beide identiteiten van Johannes Calvijn - de starre fundamentalist, maar ook de fantasierijke humanist - in literair opzicht terugkomen in Calvijns meest bepalende werk, de Institutie.

Het is misschien wel deze discrepantie tussen het statische beeld van het calvinisme vs. de dynamische kijk van Van den Hemel op Calvijn die mij intrigeert.

Hoe komt het dan dat het begrip calvinistisch zo'n negatieve bijklank heeft gekregen wanneer men hiermee de Nederlandse samenleving typeert? De gereformeerde samenlevingen in delen van Nederland doen mij afvragen waarom men kiest voor de soberheid van het bestaan terwijl door verschillende vormen van media iedereen in contact kan komen met nieuwe kennis en mogelijkheden. Waarom kiest een gereformeerde daar niet voor? Waarom voelt de 'gemiddelde Nederlander', die Schutte in het begin van dit hoofdstuk beschrijft, zich zo veilig bij het rationele calvinisme en het streven naar harmonie en eenvoud?

Bij de start van deze thesis was het mijn eerste stap om via literatuuronderzoek het gedachtegoed van Calvijn en de calvinisten te verkennen. Echter had ik na vele artikelen te hebben gelezen niet het idee dat ik echt wist waar het over ging. Om mezelf meer details te leren begrijpen, besloot ik over te gaan tot een deconstructie van het begrip calvinistisch.

Ik deconstrueerde mijn thesis tot drie vragen en besloot rondom deze vragen het gesprek aan te gaan met vier mensen met betrokkenheid binnen het calvinistische leven in Nederland.

Na deze gesprekken had ik het idee het begrip meer bij de kern vast te hebben, maar kon hier niet nog een diepere dimensie bij? Had ik niet nog een extra bron nodig? Via een van mijn gesprekspartners kwam ik aan de contactgegevens van Roelof Bisschop, één van de drie zittende Tweede Kamerleden van de SGP (Staatkundig Gereformeerde Partij),

die mij via verschillende telefoon- en mailconversaties zijn visie als politicus op het geloof en de verbinding met het huidige, politieke landschap verhelderde.

In het eerste hoofdstuk van deze scriptie beschrijf ik mijn initiële fascinatie voor de negatieve bijklank van het begrip calvinistisch. Wat wordt er precies met dit begrip bedoeld wanneer men het hier over heeft? Wie was Johannes Calvijn en wat was en is zijn connectie met het huidige calvinisme? Is er sprake van een verband tussen de naamgever van het calvinisme; Johannes Calvijn en de actuele levenswijze van de huidige calvinisten in Nederland? Vervolgens wordt in hoofdstuk twee onderzocht hoe Calvijn tegen kunst aankeek. De vraag of kunst en het calvinisme een goede combinatie is wordt beantwoord aan de hand van een schilderij van Nicolaes Maes uit de Gouden Eeuw en het zeer calvinistische werk van de Nederlandse kunststroming de Stijl.

Met als doel het begrip calvinisme te deconstrueren, geeft het derde hoofdstuk een uitwerking van de gesprekken die ik met verschillende betrokkenen voerde met de volgende drie vragen als uitgangspunt: ‘Wat versta je onder het begrip calvinisme?’, ‘Wie was Johannes Calvijn en wat waren zijn denkbeelden?’, ‘Welke verbinding zie jij tussen kunst en calvinisme?’

Na de deconstructie volgt de reconstructie in hoofdstuk vier, waar ik met behulp van Tweede Kamerlid Roelof Bisschop de interviews bekijk en bespreek. Beiden ontwaarden we een grote diversiteit aan meningen en ideeën na aanleiding van de gevoerde gesprekken.

De reconstructie bracht, gezamenlijk met het voorafgaande literatuuronderzoek, een conclusie.

Concluderend zijn de keuzes en is het geloof die calvinisten in kern aanhangen, niet mijn geloof. Echter waardeer ik de inkleuring van mensen door hun individuele betrokkenheid en blijkt er mogelijkheid voor kleuren achter zwart.

Ik wil naast Roelof Bisschop, Anna Schipper, Johan Flier, Maxim van der Vliet en Peter de Vries bedanken voor hun bijdrage aan deze thesis.

Met als initiële doel om een scriptie te schrijven op basis van literaire bronnen werden onvermoed de mensen de rode draad in dit verhaal over het calvinisme. Deze niet verwachte ontwikkeling doet recht aan dat wat Calvijn bedoelde:

Denk niet dat je de tekst al kent, maar blijf zoeken.

Inhoud

De fascinatie voor de negatieve bijklank van het begrip calvinist	14
<i>De ontbrekende link tussen het begrip calvinist en de persoon, schrijver en theoloog Johannes Calvijn.</i>	
Calvinisme en de kunsten	22
<i>Kunst als gave van God</i>	
De deconstructie van het begrip calvinisme in drie vragen gesteld	36
<i>Op vier manieren kijken naar het calvinistische landschap</i>	
• <i>Wat versta je onder het begrip calvinisme?</i> • <i>Wie was Johannes Calvijn en wat waren zijn denkbeelden?</i> • <i>Welke verbinding zie jij tussen kunst en calvinisme?</i>	
Reconstructie van het begrip Calvinisme	52
<i>Op zoek naar een positieve bijklank; in gesprek met Roelof Bisschop (SGP)</i>	
Conclusie	56
<i>De kleuren achter zwart</i>	
Bibliografie	60

De fascinatie voor de negatieve bijklank van het begrip calvinistisch

De discrepantie tussen het begrip calvinistisch en de persoon, theoloog en auteur Johannes Calvijn

Om het begrip calvinistisch te duiden als negatief dan wel positief, moet men het begrip eerst specificeren. Calvinistisch is een breed begrip dat op verschillende manieren gebruikt kan worden. Om het begrip calvinistisch te duiden als negatief dan wel positief, moet men het begrip eerst specificeren. Calvinistisch is een breed begrip dat op verschillende manieren gebruikt kan worden.

De Amerikaanse, historische theoloog Richard A. Muller: schrijft in zijn verhandeling “Was Calvin a Calvinist?": ‘Er zijn in feite verschillende manieren om het begrip ‘calvinist’ en ‘calvinisme’ te duiden ².

‘Calvinist’ wordt onder andere gebruikt als een beschrijving voor Calvijns eigen visie op bepaalde punten, waarschijnlijk het meest voor Calvijns theorie over de voorbestemming. Daarnaast wordt het begrip gebruikt als een term voor de volgers van Calvijn - en als algemene term voor de theologie van de Gereformeerde traditie. “Calvinisme,” wordt gebruikt om Calvijns kenmerkende theologische positie te indiceren, vaak de theologie uit Calvijns Institutie. Het begrip wordt ook toegepast wanneer de theologie van Calvijns volgers wordt geduid. Vaker gebruikt men het als een synoniem voor het begrip “gereformeerd” of de “gereformeerde traditie”¹.

Om de eerdergenoemde discrepantie verder te onderzoeken is het belangrijk om ons toe te spitsen op de naamgever. Calvijn werd in 1509 in het Noord-Franse Noyon geboren als Jean Cauvin.

Jean werd in Orléans en Bourges opgeleid tot jurist en studeerde bij enkele vooraanstaande humanistische rechtsgeleerden. Zoals gebruikelijk in die tijd verlatiniseerde hij zijn naam, en noemde hij zichzelf Iohannes Calvinus, wat later weer verfranst werd tot Jean Calvin en nog later vernederlandst tot Johannes Calvijn.

Calvijn leefde in een duistere Middeleeuwse periode, een periode van dwingende, kerkelijke macht, die elke vernieuwing tegenhield. In de Reformatie of Hervorming kwamen tegen deze kerkelijke macht in opstand. Leider hierin was Maarten Luther (1483-1546) die zijn kritiek op het Christelijk geloof vervatte in 95 stellingen. Rob Hartmans, historicus en journalist: 'Volgens Luther hing de 'verlossing' van de menselijke ziel niet af van 'goede werken', maar was dit een zaak van Gods genade. Omdat Luther ook andere dogma's en vooral de positie van de paus aanviel, leidde zijn optreden tot een definitieve breuk met de katholieke kerk.'

Na omzwervingen door Frankrijk, in een periode die we nu beschrijven als de laat Middeleeuwse Renaissance, een tijd gekenmerkt door de wederopbloei van de cultuur van de klassieke oudheid, geïnspireerd door Luther, sloegen de vernieuwende ideeën van Johannes Calvijn aan. In Frankrijk leverde hem dit later de karakterisering 'prins van de Renaissance' op. Uiteindelijk sloot Calvijn zich ook aan bij de reformatorische beweging en trok naar Geneve; hij was daar vanaf 1536 werkzaam als theoloog en prediker. Johannes Calvijn overleed in 1564.

Hartmans: 'In 1536 verscheen de eerste versie van Calvijns' 'Institutio Religionis Christianae' ('Onderwijs in het christelijk geloof'). Dit boekje, dat uiteindelijk, bij herzieningen, zou uitgroeien tot een volledige dogmatiek, bevatte de aanzet tot een nieuwe theologie die zichzelf met nadruk presenteerde als iets dat niet nieuw was, maar een principiële terugkeer naar de oorspronkelijke, door 'Rome' bedorven christelijke godsdienst.

Calvijn wordt vaak beschreven als een systematisch denker. Dit idee speelt een rol in de hedendaagse theologische en politieke interpretaties van zijn werk. De gereformeerde en reformatorische gelovigen in Nederland hebben in de circa 450 jaar na de dood van Calvijn, in de vorm van vele verschillende kerkgemeentes, een eigen interpretatie gegeven aan de woorden van Calvijn. Het doel van Calvijn om in God te geloven zonder katholieke opsmuk wordt nog steeds, in verschillende maten, zeer serieus genomen. In het gereformeerde geloof staat de Bijbel als het Woord van God centraal. In de Bijbel staat dat God de hemel en de aarde heeft gemaakt. God heeft de mens geschapen.

Aanvankelijk was alles in volmaakte harmonie, maar door de zonde van de mens, namelijk het overtreden van Gods gebod, ging dit allemaal verloren. Nu is het de taak van de mens om de genade van God te krijgen en de verhouding met God te herstellen. God kiest wie Hij bij Hem in de hemel toelaat; calvinisten zien het leven na de dood bij God als ultiem doel en kiezen daarom tijdens het leven op aarde voor een sober bestaan waarin alles in teken van God staat. William den Boer, universitair docent Nederlandse kerkgeschiedenis en dogmageschiedenis aan de Theologische Universiteit Apeldoorn verklaart: 'Er is een algemene vanzelfsprekendheid ontstaan om principiële en scherpe

opvattingen rondom het gereformeerde geloof aan Calvijn en zijn volgers toe te schrijven ^{22.}

De humanistische inslag van Calvijn

Wanneer men Calvijn beschouwd als een gewelddadige alleenheerser van een totalitaire theocratie vergeet men dat hij een intellectueel was die voortkwam uit de traditie van het renaissancistisch humanisme. Het eerder genoemde proefschrift van Van den Hemel voor de Universiteit van Amsterdam sluit hier op aan: Ik zal een nieuwe kijk op Calvijns visie op kennis willen voorstellen: In plaats van het zien van kennis als een vast gegeven, is Calvijns theologie meer gericht is op kennis in de vorm van beweging: een beweging tussen menselijke beperkingen en goddelijke perfectie, terug naar de menselijke beperkingen en ga zo maar door ^{5.} Hartmans: 'Calvijn was een reformator van de tweede generatie, die in staat was tot een zekere synthese van de zeer uiteenlopende denkbeelden te komen.' Daarmee was hij dus niet een totalitair, maar een zorgvuldig zoekend man.

Muller: 'Discutabel zijn de criteria voor het overdragen van Calvijns werk - de persoonlijke theologische voorkeur van verschillende volgers blijft aanwezig in de moderne versies van de Institutie. De historische context wordt niet in acht genomen, als was de Institutie een prototype voor een modern theologisch systeem. De beweerde balans, of gevonden in Calvijns ideeën over voorbestemming, zijn zogenoemde christocentrisme, of zijn pleidooi voor de unio mystica, stelt een dogmatische karakter dat niet teruggevonden kan worden in de ideeën van zijn tijdgenoten - maar welke ook niet teruggevonden kunnen worden in Calvijns eigen visie ^{2.}

Omdat Calvijn als humanist teruggreep op de geschriften en tradities van de vroegchristelijke kerk, brak hij nog radicaler met de katholieke kerk dan Luther had gedaan. Calvijn ontdeed de kerk van wat hij beschouwde als 'Rooms' bijgeloof. Centraal stond voortaan de preek, waarin de predikant uitlegde wat er met de voor die dienst uitgekozen Bijbelteksten werd bedoeld. Den Boer: 'Er ontstond een nieuwe toeleeg op het innerlijke leven. Kernwoorden van deze beweging zijn: eenvoud, soberheid, boete en deemoed, praktische en Bijbelse vrijheid in navolging van Jezus ¹¹.'

Hartmans: 'Natuurlijk mag men Calvijn verwijten dat hij niet aan de wieg heeft gestaan van het idee van godsdienstvrijheid. Calvijns leer is streng, vraagt een onvoorwaardelijk geloof, en is daarom niet geschikt voor mensen die alles ter discussie willen stellen, zich nergens op wensen vast te leggen en graag alle opties openhouden. Vandaar dat de meeste 'eenentwintigste- eeuwers' er niet mee uit de voeten kunnen. In de gewelddadige en verwarrende zestiende eeuw bood dit geloof echter veel mensen houvast.' Om recht te doen aan het begrip 'calvinisme' moet het steeds opnieuw worden teruggeplaatst in het tijdsbeeld van de zestiende eeuw. Muller: 'De grootste meerderheid van de zestiende- en zeventiende Eeuwse denkers die wij identificeren als calvinisten, hebben zichzelf nooit gezien als volgers van Calvijn ⁵.

Muller: " De methode en de inhoud worden verward, Calvijn was een humanist, een humanist overtuigd van een strenge kijk op theologie - de latere calvinisten waren echter met name gebrand op de voorbestemming en hadden een schoolse kijk, hiermee verloren ze de humanistische neigingen van de schepper van deze stroming ⁷.

Wanneer we het begrip calvinistisch positioneren in de huidige samenleving, sluit Hartmans hier op aan: 'Heel lang werden de groepen niet specifiek 'calvinistisch' genoemd,

maar gewoon ‘gereformeerd’, en voor zover deze mensen zichzelf tegenwoordig wel als calvinistisch beschouwen, is dat niet het gevolg van een uitputtende studie van Calvijs geschriften.’

Den Boer, naast universitair docent ook wetenschappelijk medewerker van het Instituut voor Reformatieonderzoek: ‘Wanneer men van invloed van Calvijn op de huidige visie op het begrip calvinistisch wil spreken, moet goed in acht worden genomen dat er nooit sprake was van een letterlijke overname van Calvijs gedachtegoed. Den Boer: ‘Calvijs Instituut werd bijvoorbeeld al spoedig als te uitvoerig beschouwd en een systematische samenvatting ervan nam de plaats van het oorspronkelijke werk in.³⁴’ Hartmans: ‘Tot halverwege de negentiende eeuw werd zelden naar Calvijn verwezen als dé grondlegger van het orthodoxe protestantisme. Bovendien werd hij heel weinig gelezen en maakten zijn geschriften geen deel uit van de verplichte examenstof voor predikanten. Het is vooral Abraham Kuyper (1837-1920; onder andere predikant en van 1901 tot 1905 minister president van Nederland) geweest die Calvijn in het middelpunt plaatste en met zijn neocalvinisme een alomvattende ideologie voor de gereformeerden formuleerde, al baseerde hij zich hierbij slechts op een deel van Calvijs oeuvre.’

Discrepantie

Calvijn creëerde inzichten die heden ten dagen in Nederland niet aanwezig zijn binnen de gereformeerde samenleving. Hij pleitte voor dynamiek in plaats van starheid. Lezers van de Institutie werden in beweging gezet en gedwongen om zelf na te denken. Op deze manier keert de tekst zich tegen fundamentalistische interpretaties.

Johannes Calvijn haalt de zekerheid in zijn werk telkens weer onderuit. Dat laat zien dat hij tijdens het schrijven niet zozeer systematisch zijn punt uiteenzette, maar de vorm van zijn tekst inzette om de lezer op het verkeerde been te zetten en zelf te blijven denken. Om zichzelf telkens weer vragen te stellen en niet zo maar te vertrouwen op het antwoord, ook al 'lijkt' het in de Bijbel al geschreven.

Deze literaire dimensie van Calvijns' theologie is volgens Van den Hemel verbonden met de inhoud van het werk, waarin de mens gewaarschuwd wordt niet te veel te vertrouwen op de eigen zekerheden 39.

Samenvattend intrigeert het mij dat Calvijn vanuit een Franse visie benaderd wordt als kleurrijke prins van de Renaissance. Hiermee lijkt het verband tussen het begrip 'calvinistisch' en de persoon, theoloog en auteur Johannes Calvijn volledig zoek.

Hoe zouden de huidige Calvinisten hiermee omgaan... ?

Calvinisme en de kunsten

Kunst als gave van God

Vanuit mijn eigen fascinatie voor kunst, als studente aan de Gerrit Rietveld Academie, rees de vraag hoe men het Nederlandse begrip ‘calvinisme’ kan koppelen aan kunst. Is het begrip calvinisme in kunst te duiden? Is calvinisme in woorden te duiden? Dr. William den Boer schrijft in zijn verhandeling ‘Calvijn en het Nederlands calvinisme’: ‘Gereformeerde theologen zijn niet stil blijven staan, maar hebben in hun eigen tijd, in reactie op eigentijdse, soms nieuwe vraagstukken, op een creatieve en soms innovatieve wijze de erfenis van de gereformeerde theologie en daaronder ook van Calvijn verwerkt ³⁴.’

Kunst en creatieve uitingen worden gezien als een abstract begrip binnen de vastgestelde kaders van de Nederlandse, calvinistische levenswijze. Zit ook hier de discrepantie van wat Calvijn in de zestiende eeuw schreef en wat het menselijk brein er na meerdere eeuwen van heeft gemaakt? Den Boer vraagt zich af: ‘Deden juist ook de zogenaamde calvinisten niet volop mee aan de ontwikkeling van kunst en wetenschap: Constantijn en Christiaan Huygens, Jacob Cats, Jacobus Revius en Jan Pieterszoon Sweelinck, om een handvol te noemen? En om het gelijk maar weer te problematiseren: Hoe calvinistisch waren deze mensen nu werkelijk? Was men niet ‘gewoon’ gereformeerd? En was Rembrandt van Rijn nu wel of geen (goede, echte) calvinist? ³⁶’

In Calvijns’ theologische verhandeling, de Institutie, is hierover de volgende passage te vinden: ‘Alle kunsten vloeien uit God en zijn te eren als goddelijke uitvindingen.

Met kunst bezig zijn vanuit de scheppingsleer. Godzelf is de Schepper van hemel en aarde en Hij zelf heeft de mogelijkheid om kunst te maken in zijn schepping gelegd. Dat mensen in staat zijn tot het scheppen van schoonheid is een geschenk van God. Kunst is een bron van troost in een wereld vol moeite en zorg.’ (Calvijn)

Samenvattend kan men zeggen dat Calvijn kunst zag als een gave van God. Hij begreep de grote uitwerking van kunst op de gemoedstoestand. Hij vond het belangrijk om zijn volgelingen het hogere genot, maar ook het vermaak van meerdere vormen van kunst niet te onthouden. ‘In de schone kunst mag de mens, als Zijn beelddrager, schepper naast God zijn.’

Circa driehonderdvijftig jaar nadat Calvijn zijn Institutie schreef, stond Abraham Kuyper in Nederland aan de wieg van het neocalvinisme; een vernieuwd calvinisme. Kuyper was eind 19e eeuw hoofd en woordvoerder van de orthodoxe vleugel van het Nederlands protestantisme. Onder zijn leiding werden de gereformeerden zeer invloedrijk, zowel in de Hervormde Kerk (na 1892 in hun eigen Gereformeerde Kerk) als in de politiek. Kuyper formuleerde een aantal theologische denkwijzen die ruimte schiepen om op een veel positievere manier naar kunst te kijken. Hij hield in 1898 verschillende lezingen op de universiteit van Princeton, New Jersey. Deze lezingen staan bekend als de Stone-lezingen. Kuyper gaf op bondige wijze zijn conservatieve christelijke visie op de samenleving, in een voor Nederlandse begrippen zeldzaam soepele en beeldende taal. (uitgeverij Aspekt)

De vijfde van de zes Stone-lezingen heeft de naam ‘Het Calvinisme en de kunst’. In deze lezing stelt Kuyper zich de vraag of het calvinisme inderdaad - zoals vaak gedacht wordt - kunstvijandig is. Kuyper toont dan, met woorden van Calvijn aan, dat Calvijn streed tegen misbruik, maar in principe een pleitbezorger was van kunst. ‘Alle kunsten vloeien uit God en zijn te eren als goddelijke uitvindingen.’ ‘In alle artes liberales (vrije kunsten) moet, zowel in de gewichtige als de minder gewichtige, Gods lof en glorie worden verheerlijkt. Meer nog, de kunsten zijn ons als troost bij deze lage stand van ons leven geschonken.’ (Stonelezing vijf, Kuyper). Bas van der Graaf, predikant van de Jeruzalemkerk in de Amsterdamse Baarsjes voegt hier aan toe: ‘Daarnaast ziet Kuyper schoonheid als een weerspiegeling van Gods heerlijkheid. Toen God hemel en aarde schiep, van dag tot dag, trok Hij zelf steeds de conclusie dat het goed was. God zelf genoot dus van zijn kunstwerk en dat mogen wij ook doen’. Concluderend blijken er in de traditie van calvinisme verschillende redenen te bestaan die de aandacht voor kunst en cultuur vanuit de kerk rechtvaardigen.

Een positieve bijklank?

Om de positieve visie van Calvijn op kunst te testen in de huidige samenleving en hoe de politiek hier tegen aan zal kunnen kijken, nam ik contact op met dhr. Roelof Bisschop, Tweede Kamerlid van de SGP (Staatskundig Gereformeerde Partij). Hij legde uit: ‘Het klassieke calvinisme staat op zich positief tegenover kunst en schoonheid. Dat de schone kunsten binnen het calvinisme positief werden gewaardeerd, zie je onder ander aan de Gouden

Eeuw, een bloeitijd van onder meer de schilderkunst toen ons land door het calvinisme gestempeld werd.

Schoonheid en kunst worden gezien als een gave die God in Zijn schepping heeft gelegd. In de schepping is echter veel kwaad binnengeslopen. Dat kwaad zit ook in creatieve uitingen.’ De SGP-fractie kiest in de Tweede Kamer voor een positieve lijn, maar stelt dat niet alle gereformeerde bevolkingsgroepen op dezelfde manier naar kunst kijken en er dus terughoudendere meningen zullen zijn. Hiernaast vroeg ik dhr. Bisschop naar zijn favoriete vorm van kunst en gaf hij mij desgevraagd de volgende informatie over zijn favoriete schilderij: Oude vrouw in gebed. Een schilderij uit ca. 1656 van Nicolaes Maes, onderdeel van de vaste collectie van het Rijksmuseum te Amsterdam.

Bisschop: ‘Dit doek is een genrestuk: het beeld een alle-daags tafereeltje uit. Maar evenals alle genrestukken bevat dit schilderij een moraal, een levensles. De compositie en details bevatten meerdere betekenislagen, die aan het huiselijke plaatje een diepere zin geven. Daarin zijn veel verwijzingen naar de Bijbel te ontdekken. De kernboodschap van dit kunstwerk is dat de mens bij brood alleen niet zal leven, maar bij alle woord Gods (vgl. Matth. 4:4; Luk. 4:4). De compositie stelt het gebed van de vrouw centraal. In de hoge nis treft men, in onder andere de vorm van de Bijbel, het geestelijk voedsel aan. Hogergeplaatst en daarmee belangrijker dan het dagelijks brood op tafel.’ Verschillende details versterken het verhaal nog meer. Bisschop: ‘Het gebed met mond, hart en opgeheven hand (vgl. Ps. 141:1-4) beeldt de bede ‘Geef ons heden ons dagelijks brood’ uit.

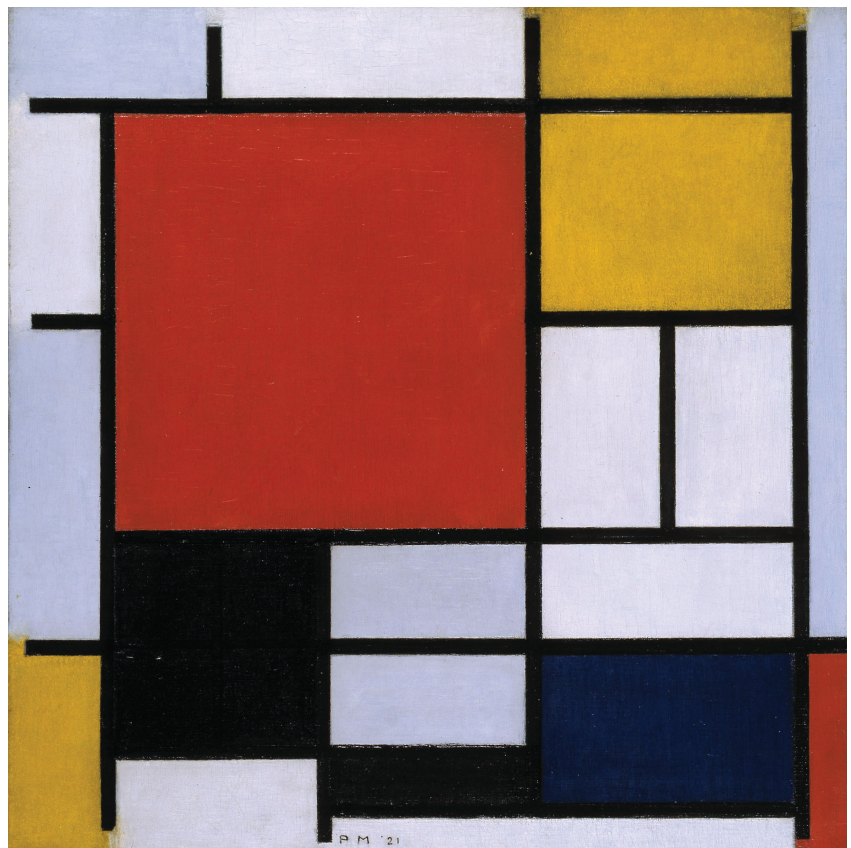
Het is tevens ‘de sleutel’ die Gods Woord opent (vgl. Je 22:22 kantt.), zodat alles in een geestelijk perspectief komt te staan. Een ander voorbeeld is de kat rechtsonder op het schilderij. De kat is een symbool van het kwade: zonden, dwalingen, boze neigingen en zorgen. Hij doet zijn best om de bidder af te houden van hogere zaken (vgl. Ps. 51; Joh.3:6; Rom 7:13-26; Mark 7:21-23) - maar tevergeefs.’

Nicolaes Maes
Oude vrouw in gebed
1656

De visie op het Nederlandse calvinisme wordt ook bevestigd na de Gouden Eeuw in de schilderkunst van de kunststroming de Stijl (1917). Kunsthistoricus Hans Jaffé concludeert: 'Het streven van de Stijl naar abstractie, -schoonheid en zuiverheid hoort thuis in de traditie van de sobere, calvinistische kunst die in de zeventiende eeuw werd gemaakt door Nederlandse schilders als Johannes Vermeer, Nicolaes Maes en Saenredam.' Volgens Jaffé is het mogelijk overeenkomsten te zien tussen de kunst van De Stijl en het streven van het Nederlandse volk om de

Piet Mondriaan, Compositie met groot rood vlak, geel, zwart, grijs en blauw, 1921

natuur de baas te zijn. Het Nederlandse landschap, met zijn precieze en geometrische vormen, zijn rechte lijnen en waterwegen, doet denken aan een schilderij van Mondriaan.

Bewustzijn

Zijn de calvinistische schilders van de Gouden Eeuw getransformeerd en geëvolueerd in de sobere, rechte lijnen van de Stijl van onder andere Gerrit Rietveld?

Zullen huidige calvinisten zich van dit feit bewust zijn? Dat de calvinistische kunstnormen, in onder andere gebouwen en schilderijen, nog steeds om ons heen zijn en dus passend bij een sober bestaan. Dat deze kunstnormen een bewuste of onbewuste inspiratiebron zullen zijn voor een nieuwe generatie kunstenaars. Of blijft de angst voor het kwade in creatieve uitingen groter en is kunst een uiting van emotionaliteit niet passend bij wat God bedoeld heeft?

Een kunstacademie vernoemd naar een kunstenaar geïnspireerd door de zuiverheid en geometrie van het calvinisme. Zijn wij als studenten, als onderdeel van het laatste gebouw van Gerrit Rietveld ons ervan bewust, dat wij ons in een gebouw bevinden, welke de intentie heeft sober en rechtlijnig te zijn?

Ervaren we de soberheid of is het gebouw door alle studenten, docenten en kunstwerken inmiddels geëvolueerd in een bron van creativiteit waar wat in de volksmond calvinistisch is geworden bijna niet bestaat? Daar waar we genieten van de grote hoeveelheid glas, de strakke kozijnen, de lange gangen en de grijze en witte muren, omdat onze kleurrijke kunst daarin zo goed centraal komt te staan.

Opnieuw de discrepantie tussen de creativiteit en het calvinisme en opnieuw een bevestiging van het goed samengaan van deze twee: de kleuren en het zwart.

De deconstructie van het begrip calvinisme in drie vragen gesteld

Op vier manieren kijken naar het calvinistische landschap

Wanneer men opgroeit met de calvinistische tradities en nu zijn weg moet vinden in de 21e eeuw, is mijn verwachting dat er vele vragen en discrepanties opwellen. Om de theorie in te kleuren met persoonlijke verhalen en ervaringen, besloot ik gesprekken te voeren in de hoop het gevoel en de ratio in het concept van het calvinisme te ontleden.

Via verschillende wegen ontmoette ik vier personen uit de wereld van het calvinisme die er dagelijks mee bezig zijn. Twee van hen zijn praktiserend in het geloof, de andere twee besloten de reformatorische kerk te verlaten en zijn een andere (geloofs)overtuiging gaan volgen. In acht nemend dat er vele verschillende gezindtes zijn binnen de gereformeerde en reformatorische kerken in Nederland, heb ik getracht vier gesprekspartners uit verschillende gezindtes en uit verschillende regio's te selecteren. Alle vier mijn gesprekspartners hebben managementfuncties in het onderwijs en vervullen een voorbeeldfunctie binnen de gemeenschap. Ze zijn gedwongen om na te denken over waar ze staan en daarin keuzes te maken. Allen zijn op een bepaalde manier politiek geëngageerd. Twee gesprekspartners zijn (actief) lid van de ChristenUnie en de SGP. Door één van mijn gesprekspartners wordt er op politiek niveau gedebatteerd en gediscussieerd over de kracht van het openbaar onderwijs ten opzichte van onderwijs op gereformeerde of anderszins gelovige basis.

Het zijn allen mensen die een verhaal over zichzelf kunnen vertellen, maar ook over wat er in de geloofsgemeenschap speelt. Voorbeelden zijn de bewuste keuze om in een bepaald dorp, bij een bepaalde dominee te gaan wonen, maar ook een uitleg van de drang om naast godsdienstige regels ook sociologische normen op te stellen.

Het zijn personen die, in brede zin, meerdere vormen van het leven en geloven in de gereformeerde gemeente vertegenwoordigen.

Om tijdens de gesprekken zoveel mogelijk verhalen en ervaringen te bespreken besloot ik drie, vrij algemene vragen te formuleren om aan de hand van deze vragen het gesprek vorm te geven, zonder een strak kader op te stellen.

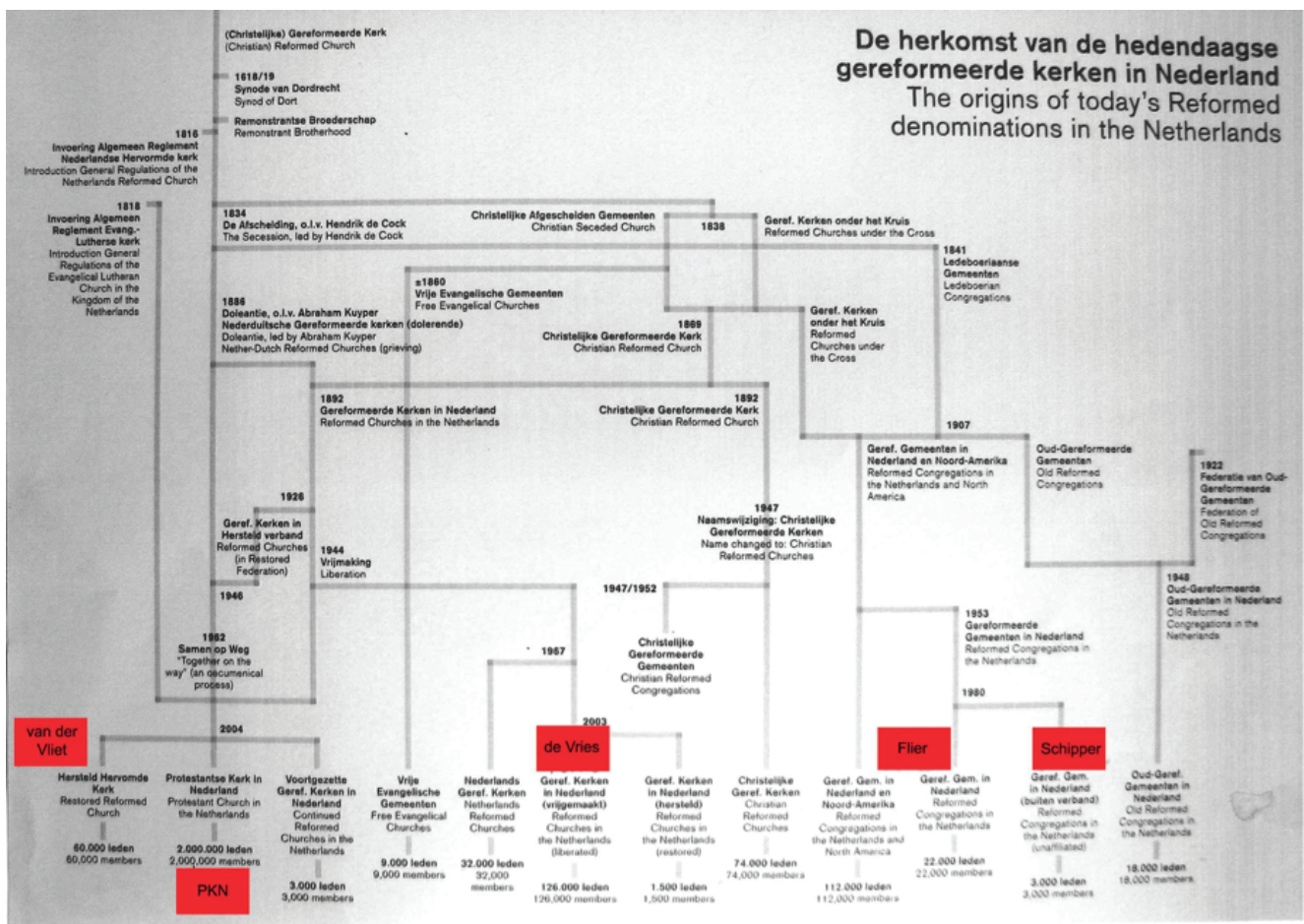
De vragen zijn als volgt: ‘Wat versta je onder het begrip calvinisme?’, ‘Wie was Johannes Calvijn en wat waren zijn denkbeelden?’ en ‘Welke verbinding zie jij tussen kunst en het calvinisme?’

Het resultaat is een uitwerking van de vier gesprekken met vier moderne calvinisten om de situatie in gereformeerd Nederland te verkennen. Met als doel, gebruik makend van wat ik tot nu gelezen en geleerd heb en luisterend naar hun verhalen en meningen, een extra, praktische laag in mijn onderzoek aan te brengen.

Ik hoop door de verschillende gedachtes van verschillende mensen uit verschillende gezindtes het begrip ‘calvinistisch’ te deconstrueren en daarmee een duidelijker beeld te scheppen omtrent de positieve en negatieve aspecten van het calvinisme.

Deze uitkomsten zal ik gebruiken in de reconstructie van het begrip calvinistisch, in zowel de concluderende fase van mijn scriptie als mijn praktische eindexamenwerk; de collectie.

De invloed van Calvijn op het huidige calvinisme wekt een worsteling op bij alle gesprekspartners. Het ongrijpbare, abstracte van het geloof, het geloven en Calvijs mening, die in de huidige samenleving nog wel of niet aansluit, geeft spanning.

Wat versta je onder het begrip calvinisme?

Flier: 'Het calvinisme is wat mij betreft toch dat stukje zuinigheid. Hard werken, dat is de opdracht die we gekregen hebben. Zuinigheid, zodat je voor jezelf, maar ook voor anderen kunt zorgen. En soberheid, dat vind ik een opdracht van de Bijbel. Soberheid is voor mij ingetogenheid, het tegenovergestelde van pompeus.' Schipper: 'Calvijn werd aan ons gepresenteerd als een kerkvader die er voor heeft gezorgd dat het protestantisme werd gevestigd in Nederland.' De Vries: 'De bedoeling is volgens mij dat je in God gelooft, dat je God liefhebt, maar ook dat je naasten liefhebt als jezelf. Dat laatste vind ik interessant - de Bijbel waardeert zelf-liefde - 'Doe jezelf niet tekort'. Van der Vliet: 'In Nederland kreeg je volgelingen van de Reformatie, mensen werden protestants en voelden zich aangetrokken tot de geschriften van Calvijn. Luther werd wel gewaardeerd, maar vond minder aanhang. Een verschil tussen Luther en Calvijn is de visie op het Heilige Avondmaal, op de mis. Voor de reformatie werd er geloofd dat het bloed van Christus veranderde in wijn en het lichaam van Christus veranderde in brood. De Reformatie heeft hier afstand van gedaan - Calvijn meer dan Luther. Bij de calvinistische manier van het avondmaal vieren is het stukje brood niet meer het lichaam van Christus, maar is het symbool van het lichaam van Christus en de wijn is niet het bloed, maar het symbool. Die wijn blijft gewoon wijn. Luther bleef hier onduidelijk over. Dat is een van de redenen dat de Nederlanders voor Calvijn kozen, het ging ze om die duidelijkheid.'

Schipper: 'Mijn ouders vonden bij Luther nog katholieke trekjes, ze vonden hem te licht in het geloof.' Van der Vliet: 'Daarnaast denk ik dat de mensen die de Bijbel vertaald hebben, de Statenvertaling, het op de inhoud van het geloof toen meer eens waren met Calvijn dan met Luther. Ik denk dat daar die keuze gemaakt is en dat heeft nog steeds invloed.' Schipper: 'In mijn optiek moest alles sober zijn, maar er was ook veel verantwoordelijkheid; er zitten mooie kanten aan. Men leidt een degelijk bestaan, gedegen, principieel en traditioneel. Er is geen enkele ruimte voor plezier, men leeft in strakke kaders. In mijn ogen leeft men heel simplistisch'. Flier: 'Voor veel mensen levert het sobere leven geen strijd op - ze vinden het wel best. Ze gaan zondags twee keer naar de kerk en denken dat het hun tijd wel zal duren. Ergens wordt het prettig gevonden dat het leven op zoveel fronten voor je wordt beslist. In principe zou je daar natuurlijk doodsbenuwd van worden. Anderzijds voorkomt het onrust.' Schipper: 'De kaders bieden men veiligheid en comfort'

Verschillende gezindtes, verschillende perspectieven

De Vries: 'Na het Jodendom kwam eerst de Katholieke kerk op. Hierna volgde de Hervormde kerk, later de Gereformeerde kerk en daarna alle verschillende afsplitsingen. Nadat ik uit de vrijgemaakte kerk ben gestapt, ben ik op een nieuwe manier gaan geloven. Ik vind het mooi dat de Bijbel predikt voor de vrijheid van meningsuiting, dat doet de Koran ook. Van de vrijheid van meningsuiting moet je afblijven, men veroordeelt elkaar niet, maar mag elkaar ook niet in de weg gaan staan. Er is geen ruimte voor provocatie. Het vertrekpunt is dat de ander er niet onder moet lijden.

Volgens mij moet je altijd zelf blijven denken, zelf verantwoordelijk blijven, blijven ontwikkelen.’ Flier heeft hier een meer ingetogen mening over: ‘In de leer van Calvijn heeft God een plan bedacht om een aantal mensen te behouden en een aantal mensen niet. Het is genade als je wel bij God komt in de hemel en het is je eigen verantwoordelijkheid als je er niet komt.

Dan ga je naar de hel. Als het goed gaat ligt het aan God en als het slecht gaat dan is dat je eigen schuld. Het gaat bij voorbaat fout of toevallig goed.’ Van der Vliet sluit hier op aan: ‘Wij geloven dat je als mens als zondaar geboren wordt en dat je in principe jezelf niet zalig kan maken, maar dat dat een werk van God is en dat God dat doet door het werk van zijn zoon Jezus in jouw hart te openbaren. In het scala van de gereformeerde kerken in Nederland neemt de Hersteld Hervormde Gemeente van Waarder, waar mijn familie en ik toe behoren, een middenpositie in. Aan de uiterst rechtse kant zit de Gereformeerde Gemeente Nederland en aan de uiterst linkse kant zitten de gewone gereformeerde kerken die in 2004 in de PKN (Protestantse Kerk in Nederland) zijn opgegaan. Het is voor ons belangrijk in een kerkelijke gemeenschap te wonen waar we ons thuis voelen. We hebben vier eigen kinderen en op dit moment vier pleegkinderen. De pleegkinderen worden gereformeerd opgevoed en zijn op latere leeftijd, omdat ze dit zelf graag wilden, gedoopt. De voogd en jeugdzorg vonden dat goed, met de motivatie dat de kinderen dan bij een gemeenschap horen. De gereformeerde geloofsopvatting gaat gepaard met zowel strenge als meer gematigde regels. Dan zijn er ook nog heel linkse kerken die verkondigen dat men, wanneer men gelooft en gedoopt is, zalig zal worden, vanuit het

bewijs dat God Zijn zoon gezonden heeft. Dat vind ik veel te kort door de bocht. Echter zijn de hele strenge regels ook niet mijn weg.' Schipper herkent die strenge, orthodoxe regels wel: 'Calvinisme is, zo staat het volgens mij ook in de Bijbel, in ieder geval zo werd het ons geleerd, niet de wereld gelijkvormig zijn. De wereld dat is werelds, dat is genieten, leven bij de dag. Calvinisme is memento mori; gedenk te sterven. Hoop dat je uitverkoren bent door God. Dus jouw leven staat in dienst van het wel of niet verkrijgen van genade en om na de dood naar de hemel te gaan. Calvinisme betekende vroeger, voor mij en mijn ouders, opofferen, je eigenbelang ondergeschikt stellen aan het belang van God.'

Gedrag zoeken in geloof, geloof zoeken in gedrag

De Vries: 'Katholieken hebben altijd geprobeerd om het ongrijpbare van God te concretiseren door middel van beeld. Voordat Jezus op aarde verscheen, was het Jodendom de grootste religie. Het Jodendom was vervallen in regels, vergaande regels. Er werd gedrag gezocht bij geloof. Het geloof werd weer vertaald in gedrag. Over alles werd nagedacht; alles in regels teruggebracht. In mijn optiek gaat het geloof niet over regels of wetten. Je moet naar de bedoeling kijken. Door de vele afsplitsingen binnen de Protestantse kerk zijn er verschillende gemeentes waar meerdere kerken staan. Er is grote angst voor de verschillende kerken, zeker ook binnen de gemeentes. Men heeft weinig vat op elkaar. Een logisch gevolg is dat er naast godsdienstige regels ook sociologische normen worden opgesteld. Soberheid wordt gezien als een manier om het leven vorm te geven.' Soberheid als een reactie op het katholicisme, als een bijwerking van de Reformatie.

Men heeft dat doorvertaald tot het calvinisme. Opnieuw, uit angst, ging men allerlei regels opstellen om het ongrijpbare te beheersen. De Vries: 'Er mochten geen bloemen in de kerk, want stel je voor dat God op een bloem lijkt. Uiteindelijk is het ultieme doel om los te kunnen laten, maar dat is ontzettend moeilijk.' Uiteindelijk is het loslaten, het verliezen van grip, de allergrootste angst. Schipper: 'Kerkleiders vertalen dit in een angst voor God. Bij ons thuis was vroeger het adagium bij alles wat we deden, 'is het werelds?' Televisie is werelds, de bioscoop is werelds, boeken zijn werelds. Altijd die angst om God niet op waarde te schatten en al die regels die de zaken die beschouwd worden als zondig zo in de hand werken.' Wanneer men deze visie terugvoert naar de ideeën van Calvijn is er weinig van deze drang en dwang van regels te herleiden. Calvijn had het over ontwikkelen en creëren, de ruimte die hier ontstaat heeft te maken met het loslaten waar de Vries over spreekt. Schreef Luther geen 'stellingen' in plaats van 'regels'? Luther wilde verduidelijken, maar daarmee de ontwikkelingen niet tot stilstand brengen. De soberheid die in het actuele idee over het calvinisme past, stelt 'een leven zonder 'plezierige' afleiding.' Maar wanneer Calvijn op zondag over het meer van Genève zeilde, zou hij dat dan ook zo hebben ervaren?

De kleur zwart

Flier: 'In de orthodox calvinistische gedachte kan men de kleur zwart definiëren als een kleur die staat voor neutraliteit. De kleur van de toga's van rechters, van de advocatuur. Er zijn gelovigen die het heel calvinistisch

vinden om uit principe in het zwart gekleed te gaan, zich ingetogen te gedragen en zich weinig luxe te veroorloven. Wanneer we afgaan op de geschriften van Calvijn, is een veel ruimere opvatting over kleding te ontwaren.’ Van der Vliet beaamt dit en vult aan: ‘In de zwaarste reformtorische gemeenten trouwen vrouwen niet in het wit omdat ze per definitie onrein zijn. Dit is niet terug te voeren naar de Institutie.’ Soberheid in kledingkeuze is voor Flier vanzelfsprekend, toch blijken ook hier binnen de verschillende gezindtes opnieuw verschillende visies te benoemen. ‘Met soberheid bedoel ik eenvoudig, niet pompeus. Toch zijn er ook bepaalde kerkelijke richtingen waar grote hoeden worden gedragen in de kerk en er veel geld wordt neergegeld voor kerkelijke kleding. Dat botst heel erg.’ Schipper ziet de zwarte kleding als symbool voor de sobere terughoudendheid, welke passend is bij de huidige visie op het strenge calvinisme. ‘De zwarte kleding, de hangende schouders, de nederigheid, niet uitbundig. IJdelheid is verboden, maar uiteindelijk is alles ijdel, een dilemma voor elke kerkganger.’ Flier vertelt over kledingkeuzes voor jongeren. Hij kent verschillende scholen waar strenge kledingnormen heersen: ‘Meisjes hebben rokken van een bepaalde lengte aan, de centimeters worden gecontroleerd. Jongens dragen in de zomer geen korte broeken en leraren gaan in pak met stropdas. Iedereen ziet er ‘redelijk’ stemmig uit. Hoe calvinistischer de juf is, hoe langer het haar.’

De wereld buiten de gemeenschap

Schipper, die na vele scholen op een openbaar lyceum terecht kwam, vertelt: ‘Als je niet naar klassenavonden mag, je niet mee Sinterklaas mag vieren, je loopt in een

lange rok en je hebt twee vlechtjes, dat is niet makkelijk in een brugklas. Ik ben heel gewiekt geworden, heb heel goed leren liegen. Stiekem een paardenstaart en mijn rokken knoopte ik op. Mijn ouders waren fundamentalistisch en spraken uit dat ze zeker wisten dat hun ongehoorzame kinderen in de hel zouden komen. Dat maakte mij zo kwaad. Ik zei altijd ik wil helemaal niet naar de hemel, wie kom ik daar tegen? Mijn ouders met al hun vrienden? Daar heb ik nu ook niets mee, wat moet ik daar?’

De Vries verbaast zich over een vaak ontkennende houding die wordt aangenomen door de gemeenschap, wanneer de ontwikkeling van de huidige generatie jongeren niet strookt met de reformatorische denkwijzen. ‘In de reformatorische kerk wordt er gezegd welke boeken er niet gelezen mogen worden. Er wordt uitgelegd waarom je ze niet mag lezen, dan weet je al genoeg. Kennis is beschikbaar door internet, dat is niet te ontkennen. Iedereen kijkt televisie op het internet. Typisch Nederlands om het zo te lossen; ritselen.’ Van der Vliet, directeur van meerdere gereformeerde basisscholen, vult hier op aan: ‘In orthodoxe kringen zie je ook dat mensen haarfijn het geloof weten te scheiden van de praktische zaken.’ Het grote dilemma dat ik bij al mijn gesprekspartners ervaar is het contrast tussen de controleerbare ratio en het oncontroleerbare, persoonlijke gevoel. De Vries stelt: ‘Reformatoren worden ook wel bevindelijk genoemd. Bevindelijkheid heeft met gevoel te maken, dat is niet te controleren, dat is een gekke combinatie.’

Wie was Johannes Calvijn en wat waren zijn denkbeelden?

Flier: ‘In de tijd van Calvijn tot nu zijn er allerlei ontwikkelingen geweest die een bepaald idee over Calvijn teweeg brengen. Dit idee strookt echter niet met hoe hij het oorspronkelijk bedoeld heeft. Maar dan gaat het, wat mij betreft, puur om die uiterlijke dingen. Calvijn pas bijvoorbeeld heel erg voor het zingen van psalmen. Dat ritmische is niet meer terug te vinden in onze kerk. Toch zijn uiteindelijk alle verschillende stromingen binnen de gereformeerde kerk terug te voeren op de naamgever van het calvinisme. Echter bekruipt mij af en toe het gevoel dat de waarheid steeds verder weg lijkt. Wanneer we allemaal uit dezelfde bron, de Bijbel, putten, maar er zoveel verschillende visies en standpunten ontstaan, dan vraag ik me af wat nu Gods waarheid is.’ Van der Vliet benoemt het contrast tussen Johannes Calvijn en hoe orthodoxe calvinisten nu leven als een discussiepunt. ‘Je ziet twee groepen; een groep is heel erg conservatief, calvinistisch en creëert een steeds pessimistischer visie op het geloof en op God. En een groep die mijns inziens, veel dichterbij Calvijn is blijven staan. Met een wat optimistischer mensbeeld en een optimistischer beeld van God.’ Het dilemma in het geloof wordt op verschillende manier benaderd. Flier pleit: ‘Na het jaar nul, toen de vroegchristelijke kerk ontstond, was men behoorlijk eensgezind. De dwalingen kwamen toen nog echt van buitenaf, het was heel helder. Door de jaren heen is dat helemaal gefinetuned. En nu komen veel dwalingen veel meer van binnen uit de gemeente. Ik zie dat als een

gevaar en heb wel eens gezegd dat we alles wat in de afgelopen driehonderd jaar is geschreven, moeten afschaffen, niet meer moeten lezen. Het gevaar van de afgelopen eeuwen is, vind ik zelf, dat men beïnvloed is geraakt door verhalen van anderen, maar niet door wat God letterlijk heeft gezegd.’ De Vries zegt het tegenovergestelde: ‘Ik denk dat Calvijn de uitingen van terughoudendheid in de huidige samenleving niet zou herkennen. Hij was een vrij man en had een humanistisch grondslag. Dit verklaart waarom Calvijn in zijn Institutie zo ruimdenkend is; de menselijke manier van denken heeft zijn verhaal tot het huidige calvinisme gebracht. Is het niet beter om terug te gaan naar de oorspronkelijke ideeën uit de Institutie en deze te vertalen naar de huidige maatschappij?’ Van der Vliet merkt op: ‘Voor mij was het in eerste instantie een onmogelijke route om Christus te kennen als mijn zaligmaker, maar ik ben wel op een dusdanige manier opgevoed met de weet waar ik het zoeken moet en waar God zich laat vinden. Daar zit het woord ‘zoeken’ in en uiteindelijk heb ik Hem daardoor ook gevonden. Dat is het grote contrast met de Orthodoxe gemeenschap, ze gaan niet meer zoeken, ze weten het al. De orthodoxe calvinistische waarheid van afwachten in de weet dat het doel in het hiernamaals ligt en we als zondaars geen enkele invloed hebben op ons lot. - Het zoeken heeft dus geen zin en de vele regels zorgen dat ‘zoeken’ en ‘vinden’ als een onmogelijke tocht worden beschouwd.’

Echter is er in alle vier de gesprekken een blijk van ontwikkeling. Jongeren zien alles in de huidige wereld. Ook de gereformeerde jongere heeft toegang tot het internet en daarmee tot alle informatie in de wereld.

De Vries: ‘Het beweegt; het reformatorische veld beweegt.’ Mijn gesprekspartners zijn allen opgegroeid in gelovige tradities, maar is dat in de huidige maatschappij, met zoveel toegang tot informatie, niet bijna onmogelijk? Flier, directeur van zowel basis- als middelbare scholen: ‘Voor met name jongeren brengt het concept van ‘Uit genade alleen’ een spanningsveld. ‘Ik kan er niets aan doen, maar ik word wel verantwoordelijk gehouden voor wat ik doe.’ Past dit gebod nog in de huidige samenleving? Werkt dit niet in de hand om juist de bloemen buiten te zetten. ‘Als het goed gaat, heb ik geluk, wanneer het fout gaat, heb ik in ieder geval een leuk leven gehad.’ Wanneer de visie op en de calvinistische levenswijze verandert, heeft dit dan niet alles te maken met de manier waarop er wordt gepreekt in de kerk, de tijd waarin je leeft en de cultuur waarin je zit? Schipper, die als jong meisje onderdrukking ervoer in de fundamentalistische sekte waar haar ouders zich toe hadden bekeerd, vertelt: ‘Toen ik besloot te breken met mijn verleden, heb ik uiteindelijk alles gedaan wat God verboden heeft, dat beviel me heel goed.’

Welke verbinding zie jij tussen kunst en het calvinisme?

Flier: ‘Gevoelsmatig zeg ik dat kunst geen opdracht is geweest van Calvijn. Als mensen kunst bedrijven dan is dat een stukje intrinsieke motivatie of ze hebben het vanuit hun opvoeding meegekregen. Van der Vliet beaamt dit, maar vult aan: ‘Je zou zeggen dat calvinisten meer

weerstand tegen kunst zouden hebben dan dat ze er houden, toch denk ik niet dat Calvijn tegen kunstuiting was. Mijn hobby is beeldhouwen. Ik kreeg de drang om kunst te maken, van alle kanten, vanuit mezelf, vanuit God. Mijn ouders hebben het nooit echt afgekeurd, maar mij ook nooit willen stimuleren. Met name in de minder orthodoxe kringen wordt men er raar op aangekeken als men creatief bezig is; je moet vooral werken. In onze kringen wordt Marc Chagall heel erg gewaardeerd, vooral de uitgave van zijn geïllustreerde bijbel.' De Vries: 'De angst voor kunst heeft te maken met de heersende angst om God af te beelden. God zegt in de bijbel dat Hij niet afgebeeld mag worden, dat is nu heel extreem doorvertaald naar wat er allemaal niet mag. Ik vind creëren prachtig en volgens mij is ook hierbij de enige norm om mensen niet te kwetsen. Het is belangrijk in respect met elkaar te leven. Dit is iets anders dan dat mensen regels gaan stellen van wat wel en niet mag, dan krijg je de macht van het slachtoffer. En weer een regel. Regels hebben iets te maken met angst. Wanneer je regels gaat bedenken, speciaal wanneer men het over kunst heeft, dan heb je het niet onder controle.' Schipper vult aan: 'Het is rationaliteit ten overstaande van emotionaliteit. Kunst is natuurlijk ook heel emotioneel en een uiting. Bij ons was alles heel wettig en rationeel, overal werd verwezen naar waar het stond geschreven en de mogelijkheid het te controleren. Wat ook lastig was met betrekking tot kunst, was het feit dat je mensen niet mag vereeren. Er zijn geen heiligen, dat is dat anti-katholicisme, alleen God mag je eren.'

Flier: 'We voeden onze kinderen op met het idee dat er na

dit leven nog iets anders is en dat ze daar klaar voor zijn. Het ideale doel van een creatieve uiting is dat God er door vereerd wordt - de eer krijgt die Hij verdient. Ik krijg sterk het gevoel dat heel veel dingen functioneel moeten zijn. Schipper: 'Kunst is genieten en dat strookt niet met het calvinisme, niet op de manier waarop ik het calvinisme heb ervaren. Ik kan me herinneren dat wij vroeger kunstkalanders hadden van Jeroen Bosch. Dat was voor ons het enige waar uit bleek dat er ook een wereld buiten was. Er hingen landschapjes aan de muur. Landschapjes die van de natuur en van God getuigden.' Van der Vliet reageert: 'Kunst is eigenlijk heel bijbels. Kunst hoeft niet per se godsdienstig te zijn, het kan met alles te maken hebben. Als het in strijd is met de regels, dat dingen esthetisch of ethisch niet verantwoord zijn, dan moet daar wel een grens getrokken worden. Ik denk zelf dat opvoeding in calvinistische zin leidt, een op een, tot een wat terughoudende houding tegenover kunst. Gevoelsmatig zeg ik dat kunst geen opdracht is geweest van Calvijn. Als mensen kunst bedrijven dan is dat een stukje intrinsieke motivatie of ze hebben het vanuit hun opvoeding meegekregen.'

Reconstructie van het begrip Calvinisme

Op zoek naar een positieve bijklank; in gesprek met Roelof Bisschop

Na aanleiding van de literatuurstudie, waarin ik mij toespitste op de fascinatie voor de negatieve bijklank van het begrip calvinistisch en het calvinisme ten opzichte van kunst, de vier gesprekken die ik voerde en de conversatie met dhr. Bisschop vielen mij een aantal zaken op.

Ten eerste zag en voelde ik tijdens de gesprekken een worsteling tussen somber en sober. Hoe definieer je deze begrippen? Wanneer wordt somber sober en andersom? Ook de grote betrokkenheid van de mensen waarmee ik een gesprek heb gevoerd verraste me. Dit bleek onder andere uit de vooraf uitgewerkte antwoorden op mijn vragen door een van de gesprekspartners en de van tevoren opgezochte bijbelteksten die het verhaal zouden kunnen ondersteunen door een andere geïnterviewde. De drie introductievragen, die het kader vormden voor het gesprek, bleken een voelbare emotionele lading te hebben in het huidige gereformeerde klimaat. De overtuigingsdrang die ik zowel in woord, gebaar, als in tekst hierop ervoer was groot en eerlijk. Verder is er een groot verschil te ontwaren tussen de conversatie met mijn gesprekspartners en de literaire teksten. In de conversatie is er veel meer ruimte voor het uitwisselen van ideeën dan wanneer deze ideeën zijn opgeschreven in alle boeken en geschriften. Maar overal is er sprake van een grote drang tot bewijzen,

een wonderlijk gegeven wanneer men spreekt over geloof. Geloof zou zichzelf toch niet hoeven te bewijzen?

Geloof is aan de andere kant iets wonderbaarlijks als men uitgaat van het verhaal van het feit dat het Christelijke geloof gebaseerd is op het Oude Testament, waarin de geschiedenis van het Joodse volk van zoveel jaren bij elkaar is geschreven. Het Oude Testament wordt vervolgens gekoppeld aan het Nieuwe Testament; een verhaal van vier schrijvers over het aardse- en hemelse leven van Jezus Christus. Daarop bouwde Calvin, circa 1500 jaar later, zijn Institutie. Deze ging vervolgens weer door 500 jaar moderne geschiedenis heen en uiteindelijk denkt men dan vandaag de dag, ieder voor zich, te weten hoe het zit en vanuit grote betrokkenheid overgaat tot persoonlijke bewijzen.

Deze observaties uit de gesprekken legde ik voor aan dhr. Bisschop en stelde hem de volgende vraag: 'U constateerde (met mij samen) de fraaie diversiteit van de meningen van mijn gesprekspartners. Daarom de vraag aan u. Welke rol ziet u weggelegd voor de mens bij de inkleuring van het calvinisme?'

Bisschop vatte samen: 'De vraag raakt de kern van de verhouding tussen de openbaring van God en het geloof enerzijds en de menselijke verantwoordelijkheid en vrijheid anderzijds.' Vervolgens concludeerde hij: 'Ik zie de fraaie diversiteit van meningen niet als problematisch, maar als individuele 'speelruimte', als een mogelijkheid tot verrassende veelkleurigheid. Naar mijn mening is er dan ook geen enkele reden waarom men zich tegen elkaar af zou zetten zolang men een gemeenschappelijk(e) kern en kader deelt (en dan nog...). Het is beter om de verbinding

te zoeken dan om het accent te leggen op datgene wat mensen scheidt. Ongetwijfeld zullen er calvinisten zijn die er anders over denken, maar dat hoort er dus gewoon bij.'

Conclusie

Het onthullen van de kleuren achter zwart

Het vertrekpunt van deze scriptie was de negatieve bijklank die het begrip calvinisme oproept. Ik heb met verschillende onderzoeksmethoden het begrip gedeconstrueerd. In eerste instantie deed ik dit met de verwachting om een meer positief beeld van het calvinisme onder de aandacht te brengen. In de deconstructie en later de reconstructie bleek een grote diversiteit aan meningen en ontwaarde ik per persoon telkens weer een nieuwe benadering. Logisch, want achter het begrip calvinisme zit zoveel geschiedenis, er zijn zoveel verhalen en zoveel verschillende interpretaties; er gaat een geschiedenis van 2000 jaar Christendom aan vooraf en de vele eeuwen wereldgeschiedenis die hier weer aan vooraf gingen.

In het persoonlijke verhaal van Calvijn fascineerde het mij dat Calvijn vanuit een Franse visie wordt benaderd als kleurrijke prins van de Renaissance. Je verwacht sober- en somberheid, en dan blijkt een inkleuring die het verband tussen het begrip 'calvinistisch' en de persoon, theoloog en auteur Johannes Calvijn volledig uit elkaar trekt. Hoe zullen de huidige Calvinisten hiermee omgaan... ? Een ander fascinerend aspect uit dit onderzoek is de vraag: 'Zijn de calvinistische schilders van de Gouden Eeuw getransformeerd en geëvolueerd in de sobere, rechte lijnen van de Stijl van onder andere Gerrit Rietveld?' Zullen huidige calvinisten zich van dit feit bewust zijn? Dat de calvinistische kunstnormen, in onder andere gebouwen en schilderijen, nog steeds om ons heen zijn en dus passend bij een sober bestaan. Dat deze kunstnormen een

bewuste of onbewuste inspiratiebron zullen zijn voor een nieuwe generatie kunstenaars. Of blijft de angst voor het kwade in creatieve uitingen groter en is kunst een uiting van emotionaliteit niet passend bij wat God bedoeld heeft?

Een kunstacademie vernoemd naar een kunstenaar geïnspireerd door de zuiverheid en geometrie van het calvinisme. Zijn wij als studenten, als onderdeel van het laatste gebouw van Gerrit Rietveld ons ervan bewust, dat wij ons in een gebouw bevinden, welke de intentie heeft sober en rechtlijnig te zijn?

Ervaren we de soberheid of is het gebouw door alle studenten, docenten en kunstwerken inmiddels geëvolueerd tot een bron van creativiteit waar, wat in de volksmond calvinistisch is geworden, bijna niet bestaat? Daar waar we genieten van de grote hoeveelheid glas, de strakke kozijnen, de lange gangen en de grijze en witte muren, omdat onze kleurrijke kunst daarin zo goed centraal komt te staan.

Opnieuw de discrepantie tussen de creativiteit en het calvinisme en opnieuw een bevestiging van het goed samengaan van deze twee: de kleuren en het zwart.

Door alle persoonlijke verhalen in gesprekken geeft deze thesis blijk van de verschillende (menselijke) kleuren achter het donkere begrip. Dit kleurrijke spreekt mij aan, echter zal het vertrekpunt in de kern van dit calvinistische geloof, nooit mijn eigen vertrekpunt zijn en worden. De veranderlijke mens spreekt mij meer aan dan de strakke kaders van het calvinisme.

Hetgeen ik aan dit onderzoek overhoud is de wetenschap dat het calvinistische landschap in Nederland bepaald wordt door mensen uit verschillende gemeentes, met verschillende visies. Die elk hun geloofsovertuiging op een andere, individuele manier inkleuren. Echter blijft het een gesloten verhaal. Een verhaal van een levenswijze, waar je als buitenstaander zeer moeilijk tussenkomt en waar er voor mij vraagtekens zullen blijven staan bij de overtuiging om in het donkere te blijven leven en de drang te onderdrukken uit de schaduw te stappen. In mijn collectie, waar deze scriptie het startpunt voor is, zal ik mijn verwondering over deze voor mij onbegrijpelijke contradictie tussen het donker en de kleur weergeven.

De keuzes en het geloof die calvinisten in kern aanhangen, is niet mijn geloof, maar ik waardeer de inkleuring van mensen door hun individuele betrokkenheid.

Gelukkig blijken er kleuren achter zwart.

Bibliografie

Apperloo-Boersma, Karla, Calvin en de Nederlanden, Apeldoorn, Instituut voor Reformatieonderzoek Apeldoorn, 2009

Den Boer, William, Calvin en het Nederlands Calvinisme, Apeldoornse studies, Theologische Universiteit van Apeldoorn, 2009

Cummings, Brian, The Literary Culture of the Reformation, Grammar and Grace, Oxford, Oxford university press, 2002

Van Dijkhuizen, Evert, Op de bres voor milde orthodoxie, Interview met E. Mackay, Reformatorisch Dagblad (pagina 15), 28 November 2014

Van den Hemel, Ernst, Tracing circles – literary dimensions in John Calvin's Institutes, Amsterdam, Universiteit van Amsterdam, faculteit der Geesteswetenschappen, 2011

Kuyper, Abraham, Het calvinisme, Amsterdam, Boekhandel voorheen Höveker & Wormser, 1899

Schutte, Gert, Het Calvinistisch Nederland. Mythe en werkelijkheid, Hilversum, Verloren, 2000

Websites

Richard A. Muller

<https://www.calvin.edu/meeter/Was%20Calvin%20a%20Calvinist-12-26-09.pdf>

Rob Hartmans

<http://www.historischnieuwsblad.nl/nl/artikel/24936/johannes-calvijn-1509-1564.html>

Johannes Calvijn, De Institutie

<http://www.uitgeverijaspekt.nl/boekdetail.php?id=9789059110458>

Bas van der Graaf

<http://bas-graafwerk.blogspot.nl/2013/11/wat-heeft-de-kerk-te-zoeken-in-de-kunst.html>

Roelof Bisschop

http://www.sgp.nl/Contact/Politici/Tweede_Kamerfractie/Roelof_Bisschop

Hans Jaffé

<https://rkd.nl/nl/home/artists/339984>

Kunstwerken

Maes, Nicolaes, Oude vrouw in gebed, oil on canvas, 134 x 113 cm, Amsterdam: Rijksmuseum, 1656

Mondriaan, Piet, Compositie met groot rood vlak, geel, zwart, grijs en blauw, oil on canvas, 59,5 x 59,5 cm, Den Haag: Gemeentemuseum, 1921

Afbeeldingen

<http://www.gerritrietveldacademie.nl/nl/mode>

http://www.artandeducation.net/client/Gerrit_Rietveld_Academie/

Bachelorscriptie

2015